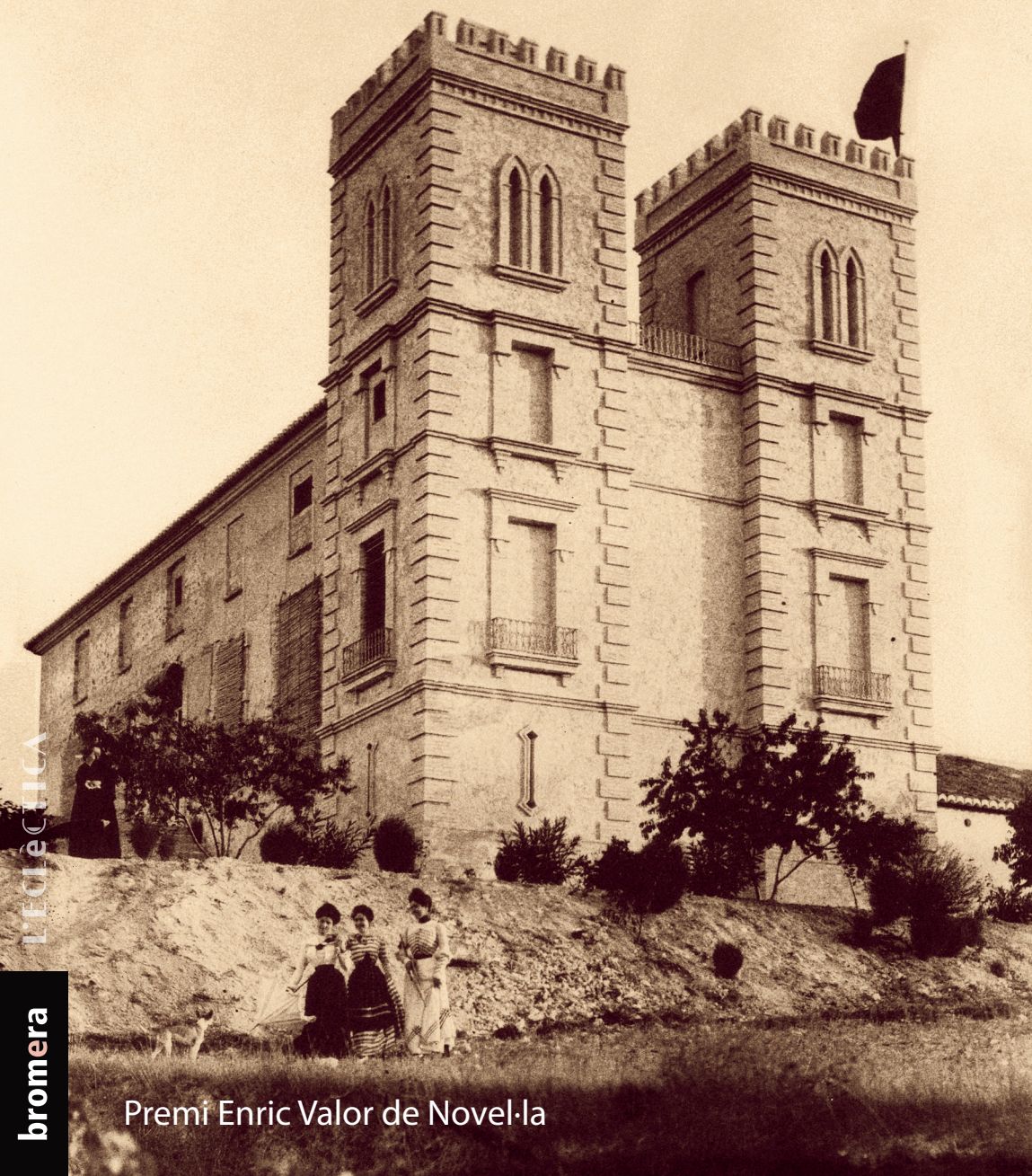

Vicent Josep Escartí

El mas de les ànimes

Premi Enric Valor de Novel·la

Quan va morir Maria Celidònia Palop, a qui tots coneixien com la Palopa, no va anar ningú al seu sepeli. Només acompanyava el seu cos mort el soterrador, el qual, sense conèixer les coses que passaven al món –perquè, en realitat, mai no s’havia assabentat de quasi res, més enllà del seu ofici, i amb prou pena sabia parlar–, va anar a per la morta, quan li ho varen dir, la posà en la caixa de pi pintada de mangra que ella mateixa s’havia fet fer ja feia moltíssims anys, la pujà al carro i se l’emportà allà on tantes vegades ella li havia dit que hauria de deixar el seu cos sense vida, algun dia imprevisible, perquè no hi havia res, en aquesta vida, més imprevisible que l’hora de la mort. Però, no hi assistí ningú més. No anà cap dels coneguts de Maria Celidònia, ni cap dels seus parents, ni cap dels qui treballaven per a ella, ni cap dels qui li devien tants favors. Ningú. I tot per la gran desgràcia d’aquells dies i per la gran por que hi havia al poble i a tota la contornada, per la guerra que feia ja uns mesos que havia començat i que havia provocat que tots fossen enemics de tots i procurassen no trobar-se, per no haver de dir-se de quin bàndol eren. I per això, per no veure’s els uns als altres, no hi anà ningú, dels vius. Ara bé: dels morts, dels qui ja feia temps que havien deixat la present vida, hi anaren tots.

Acudiren tots els que ella, al llarg de la seua llarguíssima vida, havia vist portar al cementeri –sovint sobre el mateix carro on anava llavors el seu cos–, acompanyats per mig poble o pel poble sencer. I, encara, molts altres més dels qui només havia sentit parlar, perquè ja feia anys, dècades o segles que havien

mort. Tots aquells, volent-li estar al costat en aquell darrer viatge que faria, en aquest món, li varen fer processó, també, des de la porta de sa casa fins al nínxol que des del primer moment havia escollit, quan va manar fer aquell panteó, esperant poder posar-hi un dia, en aquella casa dels morts, els ossos de l'espòs que va morir a la Guerra dels Mil Dies: aquells ossos que durant més de trenta anys havia fet cercar i que ningú mai no havia pogut trobar enlloc. Però allò ja no li importava massa, ara. Perquè, finalment, podria saber la veritat. La veritat certa i única que només es pot conèixer després de la mort, on ja no és possible interpretar res, sinó tan solament saber.

Plovisquejava lleugerament sobre el taüt de pi que havia estat tants anys amagat a la pallissa del mas i el color rogenc de la mangra anava enfosquint-se, per l'aigua. De tant en tant, el cos de Maria Celidònia Palop, ressec com una fulla de parra a l'inici de l'hivern, trontollava, pels sotrac de cada clot per on passaven les rodes del carro que li feia el trasllat, i que, per això, podia sentir com avançava el camí, malgrat que Maria Celidònia Palop se sabia morta finalment i ben morta. També sabia, de la mateixa manera, que tots els difunts que ella havia acompanyat a sebollir –i pels quals havia pregat tants dies i tants anys, passant les denes del rosari, en les fosques vesprades de l'hivern– estaven ara al seu costat. I des dels seus ulls menudíssims –que ja eren quasi cecs totalment per les lleganyes que a poc a poc li'ls havien anat tancant–, des d'aquells ullets seus que semblaven una minúscula pedreta preciosa enmig d'un forat de carn sense una sola pestanya, perduts entre les arrugues de la seua cara eixutíssima, cercava saber si el seu marit també hi era, entre els de la comitiva que sols ella podia veure.

I si al remat no era així, les seues sospites més tèrboles i que mai no havia confessat a ningú –aquelles que l'havien rondada tota la seua vida, quasi cada dia, quan es posava al llit–, s'anaven

a complir: ella sempre va pensar que el tinent coronel Prudenci Ramon Palop Tarragona, que un dia es convertí en el seu marit i espòs, no havia mort en aquelles batalles, a Colòmbia, intentant evitar la separació del Panamà, com se'ls havia assegurat i com deia aquella carta que ella sempre s'havia mirat amb tant de recel. I aquell pensament l'havia trastornada cada dia, a pesar que no havia volgut donar-li mai massa crèdit, ni donar-lo per absolutament cert, i malgrat la insistència amb què se li representava aquella vida ignota del seu home, camuflat en aquelles terres estrangeres i al costat de gentes també estranyes.

Però ara, quan ja tot era definitiu, quan ja res no podria canviar-se, ella sabia que, si estava mort, si realment va morir a Amèrica, en aquelles batalles, l'esperit del seu espòs apareixeria en el soterrar seu, malgrat totes les distàncies i els oceans d'aigües i de temps que hi havia pel mig. I, si no ho estava, si encara vivia, o si ja havia mort de malaltia o de mort natural, després d'una vida còmoda i feliç —o desgraciada i trista—, amb fills i filles al costat d'una altra dona, ella, que havia sabut esperar tants anys per casar-se amb ell, i que, després, l'havia sabut esperar sempre, sent ja vídua, en aquella hora del seu soterrament no podria sentir-ne la presència, no el podria veure amb els seus ulls de morta, que tot ho sabrien veure i conèixer. Tanmateix, fos el que fos, finalment, Maria Celidònia Palop no podria explicar res del que llavors coneixeria certament a cap altra persona viva i, així, tenir el gust de saber-se, una vegada més, posseïdora de la veritat i ben carregada de raó; de reconèixer-se, una vegada més, certa i exacta en les seues premonicions i en la seua saviesa incomprensible quasi per a tots, com sempre ho havia estat, durant tota la seua vida, i sense que ella sabés, exactament, el perquè d'aquella seua llum que, malgrat tot, no li aprofità gens per a resoldre les coses que més li importaven, aquelles que hauria volgut saber abans que passassen, per evitar-les. Perquè a

la fi, tot allò que ella coneixia, ho descobria per als altres i sense saber com, i poc o gens les sabia conèixer per a ella o per als seus.

Però també és cert que ella sempre ho havia sabut, tot allò: sempre havia imaginat tota aquella processó. I, *sempre* —una paraula que la Palopa no pronunciava quasi mai, excepte quan estava molt segura, perquè sabia perfectament què significava—, volia dir, des que s'havia fet vella: des d'aquell moment va saber que al seu soterrar ja quasi només assistirien els morts. Ho sabia sense conèixer el motiu i sense poder explicar-ne els detalls. Ho sabia i li bastava, perquè comprenia que no podia fer res més. I malgrat això, no havia pogut imaginar-se que allò encara seria més tràgic del que ella havia suposat. Justament, perquè el dia del seu soterrament el món es trobava en guerra i la gent —avalotats els uns i temorosos els altres—, sense saber què fer ni cap on pegar molts d'ells, no havien pogut parar-se a pensar en el seu decés o, si l'havien sabut, no li havien donat cap importància, perquè ja tenien prou amb resoldre les seues coses. I ella els comprenia i sabia que no podien fer res més. El món tornava a enfonsar-se en una altra guerra i no podia tenir cap transcendència que una dona vella s'hagués mort, amb tants anys com portava a la seua gepa, i quan n'eren tants que ningú no sabia de quants exactament es parlava, si algú deia que la Palopa era tan vella com el campanar o si algú deia que ella ja hi vivia en temps dels moros i del rei en Jaume —cosa que era falsa del tot. Per això, el dia del seu soterrar no anà ningú a acompanyar-la al nínxol on descansaria per sempre i ella va comprendre clarament que allò era per causa de la guerra. Eren les coses de les guerres i ja ho sabia, perquè n'havia hagut de passar unes quantes.

Fins i tot, des dels inicis de la seua mateixa existència va saber què era una guerra, perquè son pare ja va lluitar —encara que no anà al front, perquè ja tenia més de cinquanta anys— contra les tropes de Napoleó, quan corrien per aquelles terres els francesos

i el poble s'oposava a aquell emperador boig i ella encara no podia comprendre ben bé tot allò que hi passava, perquè era pràcticament una xiqueta. I tot allò, si ho recordava, quasi que ho feia més perquè ho havia sentit contar moltes vegades a l'àvia seua i a son pare, amb tots els detalls, després, moltes vegades, durant tota la seua vida, que no perquè tingués una consciència exacta d'aquells dies en què varen morir els seus cosins germans —un d'ells, lluitant contra els napoleònics, en batalla.

Més endavant, quan ja va ser dona i adulta, vingueren unes revoltes i unes altres —les que llevaren les terres als frares i les que posaren i llevaren homes de la política— i, encara més avant, una guerra que hi hagué a l'Àfrica —i que va ser brevíssima i amb una batalla molt sonada, a Tetuan, contra el rei del Marroc. I també va veure passar les quadrilles dels carlins amunt i avall i, finalment, es va saber la notícia de la Guerra de Cuba —cap on anaren molt pocs fills del poble, perquè ella els va poder salvar, pagant al govern el que es demanava— i un dia es varen conèixer els morts de les Filipines, que eren unes illes que es trobaven a l'altra banda del món —justament allà on semblava que no podia haver-hi res de bo— i que ella no sabia per què podien interessar al rei d'Espanya.

Més tard, es varen tenir notícies de la guerra aquella on va anar el seu marit, que no arribà a embarcar cap a Cuba, per molt poc, i que potser per això va voler anar-se'n, després, cercant quelcom que ella mai no va arribar a entendre, si no era perquè, a la fi, aquella anada seua a les Amèriques havia estat com les altres fugides que havien fet els seus avantpassats —del tot incomprensibles. I uns anys després es va saber que hi havia una altra guerra, que l'anomenaven Guerra d'Europa, i de la qual explicaven que causava grans desgràcies per molts països; i, encara, vingué després la guerra que hi hagué al Rif —que era un altre lloc remot, al nord d'Àfrica—, però que ja, a ella, no li

varen importar gens, perquè per aquells temps ja s'ho mirava tot des d'una gran distància i tot li pesava cada dia més i les coses que passaven lluny ja no li interessaven.

I ara, en el moment de la seua mort, li tocava anar-se'n quan se n'iniciava una altra, com a colofó tràgic d'un temps agitat i tèrbol –que per a ella ho havia estat més, si fos possible. Una guerra que feia que el govern i els qui s'oposaven a la República s'emportassen al front els homes que sempre havien anat al camp i que poc o res sabien, abans, de les armes ni de matar els seus congèneres, si no era per algun mal pensament d'odi o de venjança, cegats per la ràbia, per la gelosia o pel dolor.

Però les guerres, que de tant en tant havien anat rondant-la al llarg de tota la seua vida llarguíssima, ella pensava que no haurien d'haver existit mai. Si no n'hi hagués hagut mai, no haurien mort tants soldats i tants homes. Tants homes i tants soldats. Perquè ella, des que el seu marit se n'anà a Colòmbia –per no sabia ben bé quina dèria i per no sabia ben bé quines notícies que ell havia llegit o havia rebut de Déu sap on–, i se n'anà a defensar la integritat territorial d'aquell país com si fos el seu, des d'aquell dia, ella ho havia dit així. Era una distinció que trobava natural: hi havia homes i hi havia soldats. Maria Celi-dònia Palop havia entés que el seu marit, abans d'anar-se'n a la guerra, havia estat un home; i, després, es va fer soldat, va ser un militar i ja no va saber res més d'ell. Havia mort en una batalla –com li varen dir–, en terres marjalenques, i li digueren que el seu cos hauria estat engolit per aquells tarquims, s'hauria convertit en el fang mateix d'aquelles selves, incomprendibles per a una dona que sempre havia viscut a les terres muntanyenques i seques del comtat de la Roca. I allò li dolia, perquè ella, quan el pensava, el veia mort, enmig d'un espai que no sabia descriure, amb arbres grans que no podia imaginar-se exactament i amb unes plantes al voltant que tampoc

no acabava de saber com eren; i el veia podrint-se, desfent-se en aquella terra desconeguda i aigualosa, tal com li havien dit que era aquella remotíssima comarca, plena de serps gegants i de gripaus de colors cridaners, però repugnants i sense cap gràcia, com són tots els gripaus del món i fins i tot les granotes i els altres animalons d'aquella classe, que viuen dins i fora de l'aigua. Tots aquells animals que habitaven prop d'un riu amb un nom amable però que, a ella, per sempre més, li semblaria el riu més horrorós del món, el lloc més maleït que no hauria d'haver existit mai. I tot allò li ho explicaren després, un dia, uns capellans que la visitaren i li parlaren de les terres aquelles. Perquè ella, mai, no les va voler veure ni en el mapamundi que un dia va fer portar el seu marit i que, quan el veia de reüll, en passar per davant de l'estudi on estava penjat, li duia a la ment pensaments dolorosos que preferia apartar, perquè s'estimava més no creure en la mort del seu espòs.

Però, si pensava aquella mort inabastable del seu marit —a qui podia veure amb els seus cabells rogencs i la barba crescuda i roja també—, se'l representava ja vestit amb l'uniforme de tinent coronel, com se l'anomenava en la carta que va rebre del govern colombià. I mentre imaginava la seua també igualment incomprendible putrefacció, podia veure tantes i tantes sangoneres estranyes i cucs de mil maneres que devoraven àvids la carn adorada del seu espòs i relliscaven, amb baves nauseabundes, sobre el borriçol del pit. I això, li dolia. Per això —per evitar-li, quan pogués, aquells patiments al cos adorat del seu espòs—, al cementeri de la Roca, cap on llavors la portaven, ella, com si fos la filla d'un rei, havia manat construir un panteó bellíssim, amb àngels músics també finíssims i semblants en tot als àngels antics i elegants que hi havia a la portalada de la capella de l'Hospital de Xàtiva, la ciutat on ella va nèixer, per un atzar fortuït, on hi havia estat moltes vegades, després, i on sempre havia procu-

rat contemplar-los amb deteniment —cada vegada que hi havia estat—, sabedora com era que aquelles angèliques figures amb cara d'infants tendres estaven fetes a imatge i semblança de les criatures celestials més precioses que hi havia per damunt dels núvols i que, en aquell temps en què es varen tallar en la pedra, els homes d'aquest món podien veure sense massa esforç.

Per això, quan l'arquitecte a qui va encarregar el panteó li va dir que podia posar àngels a la porta d'aquella casa per als seus morts, si volia embellir-la encara més, ella no ho dubtà gens i els va manar fer d'obra de marbre de Buixcarró, i tallats per picapedrers experts d'aquella mateixa ciutat, per tal que els models els tinguessen ben prop i sabessen com eren en realitat i no per dibuixos com els que portava l'arquitecte, quan venia a visitar-la i a cobrar-ne els honoraris. Perquè, l'arquitecte —que ja va ser l'encarregat de traçar els plànols de la casa per als vius—, ella el va fer tornar a venir expressament des de València, perquè sabia que era el millor que podria trobar i el més car de tots; i encara, perquè tothom li havia dit que era el més capacitat per a dissenyar aquella obra que, més encara que cap casa destinada a la vida humanal, perduraria en els segles tal com ella la fes en aquell temps. Perquè les cases on viu la gent, amb els anys, canvien: es repinten les parets o es tomben o aixequen barandats, es tanquen i s'obrin finestres, si convé. Però, les cases dels morts no les refà ningú.

Maria Celidònia Palop era també ben conscient que aquella obra havia costat tots els diners que es podrien estalviar de les collites de més de deu anys de l'heretat que havia sabut plantar ella, d'oliveres, després de la desgràcia de la fil-loxera, i un poc més; encara que allò no ho havia dit a ningú, perquè en aquelles coses sempre havia estat molt reservada. Però el resultat, a la fi, li semblava tan digníssim i lluïa com cap altre edifici del món, quan ella se'l mirava, que tot el que hi havia invertit li semblava

ben poc. Tot l'esforç i els guanys de tantes arroves d'oli, no eren res, si es mirava la bellesa d'aquell edifici tan singular.

I tant que, quan el mausoleu es va donar per acabat del tot, tothom hi va acudir, durant alguns dies, a admirar-lo per la seua construcció i els seus vitralls, i a meravellar-se dels àngels que flanquejaven la porta d'entrada i que tenien colors tendríssims de carn i ho contemplaven tot, atònits, disposats a veure passar el temps i a esperar la vinguda dels cadàvers de la nissaga, per anys i panys. I, així mateix, les gents pugnaven per poder veure de prop els querubins de la capelleta, que s'amagaven, delicats i enjogassats, entre les garlandes de flors, fetes d'obra de ceràmica lluentíssima i de molts colors i que havien portat de Gènova per tal d'adornar més encara els marbres rogencs que cobrien les parets i que conformaven, amb aplics de pedra ben negra i amb relleus vegetals de bronze, les lloses preparades per a tancar els nínxols on s'hostatjarien un dia els cossos sense vida dels seus familiars. I tots els que el veien, sense distinció, l'admiraren sobre manera, perquè aquell panteó era l'únic al cementeri d'aquell poble i, encara, perquè al bell mig, tot just damunt l'altaret del fons, com si d'una fornícula per a una imatge santa es tractàs, Maria Celidònia havia deixat obert un nínxol a l'espera de poder col·locar-hi els ossos del seu marit, si apareixien un dia, i si algun d'aquells agents seus a Colòmbia li deia, finalment, que les recerques estèrils fins llavors havien obtingut el fruit que esperaven, en forma d'ossos o de pols: en la forma dels ossos del seu espòs que ella ben bé sabia reconèixer en qualsevol dels casos i per damunt de possibles falsificacions, com ja en més d'una ocasió l'havien volguda estafar, enviant-li proves que havien resultat ser absolutament falses.

Per això, per rebre els vertaders ossos del seu espòs, s'havia preparat amb gran cura aquell nínxol. Encara que, per una prudència ben meditada, mai no es va atrevir a fer posar allà el

nom del marit ni cap altra inscripció. Si algú li ho preguntava, deia que no sabia exactament el dia que havia passat del present món a l'altre, i que per això no manava gravar cap escrit al picapedrer. Però, en realitat, era per si, de fet, no era encara mort. Ella, que va fer construir una gran casa, transformant el mas de la Morera en un casalot senyorívol, quasi més gran i tot que el dels senyors comtes, el qual, llavors —el dia del seu soterrar—, estava ja tan abandonat que amb prou pena es podia entrar, no pensava que hagués de construir-ne una altra, per al seu marit mort. Però ho feu; i això, malgrat que sempre n'havia esperat la tornada. Per això, el dia del seu soterrar, cercava la seua presència, entre tots els esperits que l'acompanyaven, en silenci, sota la pluja finíssima que cap d'ells no podia sentir i que, en canvi, els retallava sobre l'horitzó, o damunt la verdor dels pins.

Des de la porta del mas voltat de les moreres filles d'aquella que havia donat nom a la casa, feia tants anys, i a l'ombra d'uns pins vellíssims que un dia plantaren uns frares que s'hostatjaren allà, fugint de les lleis de Mendizábal, i on Maria Celidònia Palop havia viscut durant tota la seua vida; des d'allà mateix i fins al cementeri, tot el camí el sabia ple de gom a gom, amb tots marxant talment com si anassen desfilant darrere dels portadors de les andes del Crist de l'Agonia, que era el patró de la Roca. I tots anaven vestits amb les seues robes negres i millors: les de mudar, les que es posaven per a casar-se o per al bateig dels fills o per a eixir en aquella processó que es feia a l'agost i que era la festa major del poble i on lluïen, conscients, les mateixes vestimentes que finalment els posarien, quan els haurien de soterrar. Encara que de vegades, en aquella última circumstància, les durien obertes per darrere, tallades maldestrament, sense cap mirament, perquè els qui s'encarregaven d'amortallar-los pensaven que aquelles peces de roba ja no les tornaria a veure ningú, quan en realitat no era així, i els pobres morts havien

d'arreglar-se-les com podien, si no volien portar-les totes estripades i indicant amb claredat que els les havien posades de qualsevol manera, amb pressa, i a punt d'entrar-los als taüts, el dia del seu decés.

Però, malgrat aquells talls, a les jaquetes dels homes sobretot, i en alguns hàbits de sant Francesc amb què es feien sepultar els devots d'aquell sant, els qui acompanyaven aquell dia el cos sense vida de Maria Celidònia Palop, avançaven impol·lutament, com si fossen joves i ben plantats, com si no haguessen de moure els peus per caminar, com si no els pesassen en res els anys de llurs vides i el dia fatídic de la seua mort, després d'haver passat malalties doloroses o després d'una punyalada, o quan havien rebut, inesperadament, el tret d'un trabuc o d'una escopeta. O, encara, en poquíssims casos, quan havien anat, desesperats, a l'encontre amb la mort, cercant-la i trobant-la en el lloc exacte on ella els esperava.

I Maria Celidònia Palop, que recorria amb el pensament la llarga filera d'aquelles ànimes, no mirava com anava vestit ningú, sinó que s'esforçava per trobar el seu marit, al qual sempre havia imaginat amb un uniforme militar ric, amb galons daurats i insígnies lluentíssimes. Cercava aquella ànima vestida per a una desfilada incessantment: des de la porta de sa casa, des d'aquell mas que es trobava situat al bell mig del terme, fins a la porta del cementeri, hi havia una bona tirada, i hi cabia molta gent. Formaven una espècie de riu fosc, fúnebre en el seu silenci aterridor, com era d'esperar; i a ella, pel cansament de la vista, li costava identificar qui era cadascú. Però, malgrat tot, sabia que hi estaven tots, o quasi tots. Ho havia sabut sempre, des que es va fer vella i va anar sentint que el seu cos es quedava quiet, sense experimentar els canvis propis de l'edat, i com si els anys no passassen de cap manera. Des d'aquell dia va saber que, en l'hora de la seua mort, l'acompanyarien tots els seus

parents i coneguts difunts. Perquè, de fet, ja havia sabut que es trobava condemnada a assistir a la mort i al soterrament de molta gent. De massa.

Per això no li va estranyar gens, veure aquella llarguíssima tirallonga de persones o ànimes que li mostraven respecte, en aquell viatge últim del seu cos. A tots els soterrars que, en vida seua, havia anat, hi havia pogut intuir aquelles presències que ara veia clarament; i de vegades, fins i tot, li havia paregut veure una cara coneguda, enmig de la gent, quan, en veritat, aquell tal ja feia anys i anys que es podria, en una qualsevol fossa del cementeri. Ara, però, ho podia veure ben clar. Els morts estaven allà, per acompanyar-la a ella, com havien acostumat fer, sempre, a tots els altres, en aquell moment de deixar un món per anar-se'n a l'altre per a tota l'eternitat.